

1. Bevezetés

A történetírás szempontjából tekintve a *Pragmatica Sanctio* magyarországi elfogadása és az 1723. évi *decretum*ba való becikkelyezése kapcsán két kérdést érdemes vizsgálat tárgyává tenni akkor, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos ülészakot szentel e korszakos jelentőségű politikai aktusnak a háromszázadik évforduló alkalmából. Az első, kisebb probléma annak tisztázása, hogy ez valójában melyik évhez lenne köthető, a második, immár fontosabb kérdés pedig annak vizsgálata, hogy a *Pragmatica Sanctio* elfogadása milyen jelentőséggel bírt a kései rendiség magyarországi történetére nézve.

2. A *Pragmatica Sanctio* elfogadása

Köztudomású, hogy az 1723. év folyamán került kiadásra az a *decretum*, amelynek első és második *articulusa* rögzítette a Habsburg-dinasztia nőágának trónöröklési jogát Magyarországon.¹ De amennyiben történészként tekintünk a problémára, akkor nem kétséges, hogy csupán másodlagos fontosságot tulajdoníthatunk ennek a ténynek. Úgy pedig nem is lehetne fogalmaznunk, hogy a *Pragmatica Sanctio* Magyarországon 1723 júniusában „emelkedett törvényerőre”, hiszen a kora újkor századaiban *decretum* az uralkodó és a rendek diétai megegyezését rögzítette: törvénynek a szó mai értelmében a történettudomány álláspontja szerint nem nevezhetjük – ahogyan azt sem gondolhatjuk, hogy a 18. században „az állam szervei” betartották és betartatták volna ezeket az *articulusokat*.

Erre a kora újkori törvénycikknek sokszor már a szövege is felhívja a figyelmet. A diéta zárásakor eszközölt *concertatio* alkalmával a diéta küldötteiből és a kancellária hivatalnokaiból álló bizottság egyeztetette és véglegesítette a *decretum articulusainak* szövegét, amely még az uralkodói aláírás előtt a diéta plénuma elé került végső ellenőrzésre.² A *Corpus Juris Hungarici* kora újkori köteteit olvasgatva gyorsan nyilvánvalóvá válik, hogy a törvénycikk jelentős része ez alkalommal formai egységesítésen sem esett át, és így a törvénycikk végleges szövege is megőrizte a *tractatus diaetalis* folyamatáról árulkodó formai jegyeket: az országgyűlési felíratra vagy a királyi leíratra jellemző fogalmazást – hiszen a törvénycikkeket a felíratok és a leíratok egybehangzó pontjaiból, a mind a király, mind Magyarország rendjei által elfogadott javaslatokból állították össze a *concertatiós* bizottság munkája során. Lényegében a *decretum* egyes törvénycikkei nem törvények voltak a szó mai értelmében, hanem írásos emlékeztetők egy olyan megegyezésről, amely később bizonyulhatott úgy rövid, mint hosszú életűnek, illetve amelyet a király és a királyi hivatalok apparátusa vagy tiszteletben tartott, vagy pedig nem. Ha az utóbbi eset valósult meg, akkor a rendek ismét felvethették a kérdést a következő diétán mint sérelmet, és akkor az egész alkufolyamat újraindult.

Ha az 1655. évi 61. törvénycikk arról rendelkezik, hogy „[a]z 1649. évi 44. cikkely megújítandó és szigo-

Szijártó M. István*

A *Pragmatica Sanctio* és a magyar rendiség

rubban betartandó”, akkor ebből nemcsak az derül ki, hogy 1649 és 1655 között nem tartották be, hanem az iránt is jogos kétség ébredhet bennünk, hogy 1655 után vajon érvényesült-e.³ Sok „törvényünk” mindössze a magyar rendek óhaját rögzíti, amelyet valamely okból az uralkodó egy adott pillanatban elfogadott, de még azt sem tudjuk biztosan, hogy szándékában volt-e azt valaha betartani, illetve betartatni. A *Corpus Juris*ban nem egy és nem két „rendelkezés” olvasható a tekintetben, hogy a király lakjon Magyarországon. A *Pragmatica Sanctio* törvénycikkeit a törvénytárban nem sokkal követő 7. *articulus* címe is „A királyi felségnek az országban való személyes lakásáról” rendelkezik első pillantásra, bár a törvénycikk szövege már óvatosabban fogalmaz: „midőn más tartományainak igazgatása és gondjai engedik”. De mindenki tudja, hogy a Habsburg uralkodók legfeljebb hónapokat töltöttek Magyarországon a kora újkorban és a modern időkben is.

Végül pedig, ha a *decretum* természetét próbáljuk megragadni, azt is meg kell jegyeznünk, hogy a 18. századi Magyarországon szokásjogi rendszer uralkodott: az alapvető jogintézmények nem tételes törvényeken, hanem a szokáson nyugodtak, amelyeket az *articulusok* felidéztek és kifejtettek. Az élő szokás jelentette a valódi jogalapot, és ezt a törvénycikkre való hivatkozás legfeljebb kiegészítette.⁴ Werbőczy István *Hármaskönyve* egyenesen azt állítja, hogy a szokásnak törvényt magyarázó és törvénytöltő ereje mellett törvényrontó ereje is van: lerontja az ellenkező értelmű korábbi törvényt,⁵ a 19. századi magyar történelem kiemelkedő londoni kutatója, Péter László (1929–2008) pedig egyenesen azt állítja, hogy a jogrendszer domináns jogforrása a szokás volt:

„A *consuetudo* áll minden más jogforma: a királyi rendelet, a kiváltságlevél, a bírósági döntvény és a *decreta regni* mögött, és valamennyiük fölé emelkedik. A törvényt nem hozzák létre vagy alkotják, az nem akaratnyilvánítás, még nem is a közösség akaratáé. A törvény a *ius*, az igazság, mely a közösség bevett szokásaiban és eljárásaiban létezik. A törvények csak rögzítik és közhírré teszik a szokásjogot, melyet már megelőzőleg is kötelezőként ismertek el.”⁶

* Szijártó M. István DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, az MTA doktora, ORCID: 0000-0003-1800-2998

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a *Pragmatica Sanctio* nának az 1723. évhez való kapcsolása a *decretum* félreértelmezésén alapszik. Aminek valóban komoly jelentősége volt, az nem a nőági trónörökösödés megjelenése volt a szentesített *decretum* első két cikkelyeként, hanem az, hogy a diéta alsótáblája elfogadta a nőági trónörökösödést. Ez pedig 1722. június 30-án történt meg. A személynök helyett az alsótáblán az elnöki feladatokat ellátó felsőbüki Nagy István alnádor elmondta a diéta kezdetén szokásos üdvözlőbeszédet. Ennek kulcsfogalmai a béke és a nyugalom voltak, és ennek szellemében a *Pragmatica Sanctio* mellett érvelt, amely az országnak védelmet biztosíthatna. Ezt követte Szuha Ferenc ítélmester híres beszéde, amelyben a Habsburg-dinasztia nőági trónörökölésének elfogadását ajánlotta.⁷ A rendek lelkes éljenzéssel reagáltak, majd értesítették a fejleményekről a mágnásokat. A diéta feliratát külön küldöttség vitte Bécsbe III. Károlynak.⁸

Gondolhatnánk azt, hogy a *Pragmatica Sanctio* hoz mint a Habsburg király és a magyar rendek megegyezéséhez hozzátartozik a másik fél elfogadó aktusa is, és ezért kell a tradicionális 1723-as évszámhoz ragaszkodnunk. Valójában azonban nemcsak hogy az a helyzet, hogy erre is sor került már 1722 júliusában Bécsben, amikor a magyar országgyűlés küldöttsége oda megérkezett, és e hó harmadikán gróf Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek beszédében ünnepélyesen közölte III. Károlyval a magyar országgyűlés döntését,⁹ vagy – ha a kákán is csomót keressünk – legkésőbb akkor, amikor 1722. július 11-e és 16-a

között immár Pozsonyban megszövegezték a vonatkozó *articulus*okat, és ezeket július 17-én átadták az uralkodónak,¹⁰ hanem ennél is realisabb helyzetértékelés azt állítani, hogy a Habsburgok nőági trónöröklése tekintetében a magyar rendek képviselték a másik felet, és az ő elfogadó aktusuk 1722. június 30-án az említett jelenet végébe is ment.

A *Pragmatica Sanctio* megajánlására ugyanis nem a magyar rendek kezdeményezésére került sor. Az osztrák udvari kancellária a magyart – tulajdonképpen a magyart is¹¹ – már 1720. január 19-én megkereste a *Pragmatica Sanctio* ügyében. Az 1721. július 13-án Bécsben tartott titkos *conferentia* nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyarok önként ajánlják meg a nőági örökösödést. Ugyanez maradt a prioritás az 1722. március 2-ai titkos konferencián, amely döntött a diéta összehívásáról. Sőt voltaképpen már az előző országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottságokat is elsősorban abból a célból hívták össze még a diéta megnyitása előtt, hogy a nőági örökösödés mellett agitáljanak.¹² Gróf Esterházy Imre püspök, a későbbi primás tette azt a javaslatot egy bécsi konferencián – felelevenítve Savoyai Jenő korábbi gondolatát –, hogy a főispánok és a főpapság érjék el a vármegyéknél azt, hogy a diéta önként ajánlja fel a Habsburgok nőági trónöröklését.¹³ Végül pedig, már 1722-ben magát az országgyűlési feliratot is Bécsben szövegezték meg az uralkodó személyes részvételével, majd ezt követően is több napig dolgoztak rajta Pozsonyban: elsősorban Johann Georg Man-

Pozsony látképe. F. B. Werner és I. C. Leopold metszete¹⁶

nagetta udvari tanácsos, gróf Károlyi Sándor, gróf Erdődy László Ádám alkancellár és gróf Erdődy György Lipót, a későbbi országbíró.¹⁴ Ezekről a folyamatokról a legjobban Mannagetta levelei tudósítanak, amelyeket nemrég publikált Forgó András.¹⁵

Az országgyűlést követő jutalmazások is emellett tanúskodnak, hogy a *Pragmatica Sanctio* esetében a régóta igyekvő fél az udvar volt, a döntés pedig a rendek kezében volt. Árukladó módon komoly jutalomban részesültek ezért a diéta után az evangélikus jogászelit olyan képviselői, mint Jeszenák Pál, akit kuruc múltja ellenére III. Károly delegált a *Systematica Commissió*ba 1715-ben, illetve akit Mannagetta alkalmasnak tartott volna a *Pragmatica Sanctio* országgyűlési előterjesztésére is.¹⁷ Hogy a rendszeres bizottságban a nőági trónöröklés ügyében buzgólkodott, arra Mannagetta 1722. április 30-i jelentése a bizonyíték.¹⁸ Ezután Jeszenák Lednicére kért birtokadományt, de csak 4000 forint pénzjutalmat kapott. Ugyanezen uradalmat kérte Prileszky Pál is,¹⁹ amikor a *Pragmatica Sanctio* elfogadtatásáért jutalomban részesült,²⁰ de helyette 6000 forintos jutalmat kapott. Őket – mint protestánsokat – nem kívánta az udvar birtokhoz juttatni.²¹

Jóval magasabb összegű jutalomban részesült az 1722. június 30-i alsótáblai ülés két főszereplője. A szakirodalom szerint Szluha Ferenc bárói rangot és 20 000 forint értékű birtokot, felsőbüki Nagy István 24 000 forint értékű jószágot kapott.²² Minthogy a címadományozáshoz kapcsolódó költségek nagyjából 4000 forintra rúgtak, kézenfekvő feltételezni, hogy életkora miatt kérhetett utóbbi a bárói cím helyett pénzt. Talán attól tartott a hetvenéves alnádor, hogy nem éri meg, hogy az arisztokraták közé lépjen. (Szluha a bárói címet csak 1726-ban kapta végül meg.)²³ De még a „birtokadományozás” sem volt sima ügy. Nagy János kutatásaiból kiderül, hogy felsőbüki Nagy István valójában kegyadományt (*gratiale*) kapott, utalványt kincstári birtokra. Az összeg azonban késett, ezért felsőbüki Nagy István az illetékes kormányzertől, az *Universalbanca*litástól kérte, hogy a kincstár a pénzt 1725. november 1-től 5%-os kamattal kiutalásával három fiúörököse között ossza fel és készpénzben fizesse meg.²⁴

Vagyis ha abból indulunk ki, hogy a *Pragmatica Sanctio* megegyezés volt Magyarország uralkodója és rendjei között, akkor is odajutunk, ahol egyszer már jártunk, azaz hogy erre az egyezsége a pecsétet valójában 1722. június 30-án ütötték rá, nem pedig később – és biztosan nem 1723-ban. A valódi döntés az alsótábla kezében volt, és a Szluha Ferenc beszédét követő vivátozással ez meg is született, hiszen a diétai döntéshozatal labirintusában az egyik alapelv az volt, hogy az ellenkezésnek hangot kell adni,²⁵ és ezen az ülésen nem is voltak hallhatók disszonáns hangok.

De miért is lett volna így? Bár gróf Pálffy Miklós nádor és gróf Csáky Imre bíboros kalocsai érsek hónapokig gyözködtek Szluha Ferencet, mert Bécsben kifejezetten azt kívánták, hogy a volt kuruc tegye meg az előterjesztést,²⁶ ehhez nem azért ragaszkodtak, mert a közhangulat az ellenzékiiségre általában leginkább hajló vármegyei követek körében ellenséges lett volna a nőági trónöröklés elfogadásával szemben. Nemcsak az 1722. június 30-i

jelenet lefolyása tanúskodik emellett, hanem említhetjük Baranya követutasítását is, amely arra szólítja fel követeit, hogy a főispán és más főrendek iránymutatását kövessék, ha felmerül a Habsburg-ház nőági örökösödésének kérdése,²⁷ vagy Tolnát, amely a nádorhoz utasítja ugyanezért követeit.²⁸ Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén a diétai követek által tett végjelentésben pedig – tehát már utólag – azt olvashatjuk, hogy a *Pragmatica Sanctio*t a közjő érdekében volt szükséges támogatni.²⁹

Nem gondolom, hogy ezt pusztán frázisnak kellene tekintenünk: ekkoriban még ténylegesen élt a félelem az Oszmán Birodalomtól, amit például éppen felsőbüki Nagy István – még csak nem is ekkor, hanem 1735-ben kelt – végrendelete mutat.³⁰ Ezen pedig nincs is mit csodálkoznunk, hiszen világos, hogy az Oszmán Birodalom megjelenése egy nagyobb európai térség erőinek egyesítését követelte meg: ilyennek tekinthető Hunyadi Mátyás állama, majd a Jagellók királysága, de végül – ahogy erre Toynbee is rámutatott – a Habsburgok közép-európai állama töltötte be ezt a funkciót.³¹ 1722-ben a magyar politikai elit tagjai sem tudhatták még, hogy bár a 18. században még két háborúra kerül sor az oszmánok ellen, azok lényegében már nem fenyegetik többé az ország biztonságát.

3. A *Pragmatica Sanctio* jelentősége

Az pedig, hogy megünnepelendőnek tartjuk-e a *Pragmatica Sanctio* 1722. évi elfogadását, attól függ, milyen jelentőséget tulajdonítunk neki. Ez nyilván azon nézőpontnak a függvénye, amelyet az értékelő, például a történész elfoglal. Itt és most a magyar rendiség történetének szempontjából próbáljuk meg felmérni a Habsburg-ház nőági trónöröklése magyarországi elfogadásának jelentőségét.

A magyar rendiség történetét a 17. század elejétől a 18. század elejéig a tartós konfliktusok és a rövid életű kompromisszumok határozták meg.³² A közép-európai térségben a legtöbb országban és tartományban a rendi dualizmus mérlegének végleges elbillenése az uralkodó javára a harmincéves háborúhoz köthető, mert ekkoriban sikerült létrehozni az állandó hadsereget.³³ A Habsburgok állandó hadseregének születését hagyományosan azon rendelkezéshez szokás kötni, amellyel III. Ferdinánd császár 1649-ban, a harmincéves háború végeztével rendelkezett kilenc vértes-, egy dragonyos- és kilenc gyalogezred fegyverben tartásától.³⁴ A magyar rendek és a Habsburg uralkodó meghatározó részben a felekezeti ellentétek által motivált konfliktusai egyre nagyobb kilengést mutattak, és az úgynevezett lipóti abszolutizmusra és a visszahódító háborúk jelentette igen súlyos megpróbáltatásokra a Rákóczi-szabadságharc adott választ: már nemcsak a protestánsok és nemcsak a politikai elit (a rendek) felkeléseként, hanem az ország nagyobb részének lázadásaként a konföderáció Lengyelországban bevált formáját alkalmazva.³⁵

Az 1848-at követő történeti feltárásokban, amikor az 1848–1849. évi szabadságharc árnya vetült rá a 18. század eleji történésekre, ezeket is vesztes szabadságharcként kezdték értelmezni. Azonban indokolt elszakadnunk ettől

a narratívától, és vesztes szabadságharc helyett sikeres felkelésként, rendi mozgalomként értelmeznünk Rákóczi felkelését.³⁶ 1711 ugyanis nem 1849 volt, Szatmár nem Arad.³⁷ 1711 kompromisszum volt, egy kivételesen kedvező helyzetben bölcs belátással meghozott megegyezés, amely alapvetően helyreállította egy jóval korábbi időszak politikai viszonyait, amelyeket a rendi dualizmus fogalmával lehet a legjobban körülírni, és amelyek már anakronisztikusak voltak a 18. századi Európában. A magyar országgyűlés visszaszerezte a hadiadó feletti ellenőrzést, a nemesi elit pedig mentesült az adófizetés alól. Az uralkodót már nem választották ugyan, de a hitlevél megőrizte a korábbi választási feltételek (*Wahlkapitulationen*) fontos elemeit. A vármegyerendszer keretében a rendek kezében maradt a helyi és regionális igazgatás monopóliuma és az országos szintű kormányzatban és bíráskodásban gyakorolt széles körű jogosítványaik köre.³⁸

1722. június 30-án a *Pragmatica Sanctio* elfogadása a bécsi kormányzat számára az első fontos visszajelzést adta a kompromisszumos politika helyességét illetően. A második pedig 1741-ben érkezett, amikor a nőági öröklés elvi lehetőségből tény lett: ekkor a cseh rendekkel szemben a magyarok kitartottak Mária Terézia mellett. Következésképpen – mondhatjuk azt is: hálából – Magyarország kimaradt a Haugwitz-féle reformokból, amelyek az egyháziakat és a nemeseket is rendszeres adó alá vetették a monarchia nyugati törzsterületein, illetve intézményi változtatásokkal hozzákötötték a megbízhatatlannak bizonyuló cseh tartományokat az osztrákokhoz. Ahogy arra már Szekfű Gyula is rámutatott, ezzel vette kezdetét a Habsburg Birodalmon belüli magyar külön út,³⁹ amely végül elvezetett az 1867. évi kiegyezéshez.

Zárásként még egy dologra kell kitérnünk: miért is éppen az 1711 és 1848 közötti magyar rendiség szempontjából érdemes a *Pragmatica Sanctio* problémakörét górcső alá venni, jelentőségét innen nézve mérlegelni? Erre

a kérdésre pedig a leginkább kézenfekvő válasz a kései, az 1711 és 1848 közötti magyar rendiségnek közös európai történelmünk szempontjából is számottevő jelentőségére utalni. Hiszen komoly érveket lehet amellett felhozni, hogy közös európai örökségünk fontos eleme az a tény, hogy a 18. században, az európai abszolútizmus fénykorában nemcsak a londoni *Westminster*, a holland *Staten-Generaal* és a svájci *Tagsatzung* jelentette a kivételt a főszabály alól, nemcsak ezek voltak működő parlamentek valódi hatalommal, hanem Európa keletbeli régióban is találhatunk ilyeneket: elsősorban a svéd *riksdagot* (főleg 1719–1772 között, amely időszakot a svéd történelemben a szabadság korának nevezik), majd a lengyel *sejmet* (Lengyelország végső felosztásáig, 1795-ig) végül pedig a magyar *dieta*t (kivéve az 1765 és 1790 közötti időszakot).

Tehát amikor Jürgen Habermas a polgári nyilvánosság 18. századi csíráit angol kávéházakban, francia szalonokban és német tudós asztaltársaságokban keresi,⁴⁰ a diétán Magyarország közügyeiről direkt módon lehetett tárgyalni. A század elején, 1711-ben Bolingbroke lord angol külügyminiszter,⁴¹ a század végén, 1786-ban pedig II. Frigyes porosz király nevezte a magyart „szabadsághoz szokott népnek”.⁴² A rendszertelenül összehívott országgyűlés és a vármegyékben rendszeresen működő vármegyei közélet és önkormányzatiság a politikai participációnak a 18. században szokatlanul magas – bár demokráciának nyilván nem nevezhető – szintjét hozta létre, és ez a 18. századi magyar rendiség történetének (amelynek, mint láttuk, a *Pragmatica Sanctio* elfogadása fontos eleme) európai jelentőséget kölcsönöz. Ha pedig ezen hagyományok beépülnének a magyar történeti köztudatba és fontos elemeivé válhatnának a magyar közgondolkodásnak, akkor talán Magyarország lakossága is nagyobb értéket tulajdonítana az alkotmányos formáknak, illetve általában a demokratikus politikai berendezkedésnek, mint az mostanában tapasztalható.

SZIJÁRTÓ, M. ISTVÁN

Die *Pragmatica Sanctio* und die ungarische Ständeordnung

(Zusammenfassung)

Zwar lässt sich argumentieren, dass die *Pragmatische Sanktion* eher mit dem Jahr 1722 als mit 1723 in Verbindung gebracht werden sollte. Dennoch darf die Bedeutung der Parlamentsakte 1 und 2 von 1723 für die Stände des Königreichs Ungarn nicht unterschätzt werden. Dieser Akt besaß symbolischen Charakter und bestätigte die Angemessenheit der Habsburgischen Politik gegenüber Ungarn, die 1711 eingeleitet wurde. Dieser Kompromiss

stellte den Dualismus von König und Ständen wieder her, indem er dem Landtag das Privileg der Steuerbewilligung zusprach, der landbesitzenden Adelsschicht Steuerimmunität gewährte, den Komitaten das Monopol der lokalen und regionalen Verwaltung sicherte und der adeligen Elite weitgehende Partizipation in der landesweiten Verwaltung und Justiz verschaffte.

SZIJÁRTÓ, M. ISTVÁN

The *Pragmatica Sanctio* and the Hungarian Estates

(Abstract)

It can be argued that the *Pragmatic Sanction* should be associated with the year 1722 rather than 1723. Nevertheless, the importance of Acts 1 and 2 of 1723 for the Estates of the Kingdom of Hungary should not be underestimated. This act had a symbolic character and confirmed the appropriateness of the Habsburg policy towards Hungary, which had been initiated in 1711. This compromise re-

stored the dualism of king and estates by granting the Diet the privilege of tax authorisation, granting tax immunity to the landowning nobility, securing the counties the monopoly of local and regional administration and providing the aristocratic elite with extensive participation in the nationwide administration and judiciary.

Jegyzetek

- Az 1723. évi 1. törvénycikk (*Az ország s az ahhoz kapcsolt részek karai és rendei Ő császári és királyi szent felségének szabadságai és kiváltságai atyai és legkegyelmesebb megerősítéséért s a karok és rendek közepette saját személyében megjelenéséért legnagyobb köszönetet mondanak*) és a 2. törvénycikk (*Ő császári és királyi legszentségebb felsége fölséges osztrák háza nőgának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödésről*) rendelkezik a Habsburg-dinasztia nőgának magyarországi uralkodásáról. A harmadik törvénycikk (*Az ország s kapcsolt részei karainak és rendeinek jogait, kiváltságait és szabadságait megerősítik*), amelyet sokan a *Pragmatica Sanctio* részének tartanak, inkább már a nőági trónöröklés elfogadásának ellentétélezését jelenti. (MÁRKUS Dezső [szerk.]: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek*. Budapest, 1900. Franklin Társulat, 562–569. p.) Salamon Ferenc is két törvénycikket tárgyal könyvében *Pragmatica Sanctióként*. L. SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története. Második kiadás*. Budapest, 1881. Ráth Mór, 170–175. p. A trónöröklési jog történetéről l. áttekintően CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, 1917. Athenaeum, illetve legutóbb MEZEY Barna: *A Pragmatica Sanctio és magyar történelmi alkotmány. Századok*, 2023. 3. sz. 495–513. p. Ami pedig a magyar rendek által kérhető, illetve megkapható ellentétélezést illeti, l. a diéta előtti levelezést gróf Pálffy Miklós nádor és ítélmestere, Szluha Ferenc között: SALAMON 1881. 134–138. p., vö. MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa, 1933. A gróf Csáky család kiadása, 260. p.
- Ez a *concertatió*nak a 18. században érvényesülő módja volt. Erről és a korábbi eljárásról is l. SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. Osiris, 92–97. p.
1655. évi LXI. törvénycikk kijelentik, hogy a rendek közül ügyködő ügyvédek az országgyűlésben való ülésből el kell tiltani.
- SZIJÁRTÓ 2005. 40–43. p.
- KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (szerk.): *Werböczy István Hármaskönyve. A Magyar Tudományos Akadémia által gondozott harmadik kiadás*. Budapest, 1894. Magyar Tudományos Akadémia, 29. p. (Előbeszéd, 11. cím: Miben különbözik a törvény a szokástól; és a szokásnak hármass erejétől) Ugyanehhez l. még 12. cím: Az egymással ellenkező törvényről, statutumról és szokásról mit kell tartanunk? (Uo. 29–30. p.)
- PÉTER László: *Die Verfassungsentwicklung in Ungarn*. In RUMPLER, Helmut – URBANITSCH Peter (szerk.): *Verfassung und Parlamentarismus 1. Teilband Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften. (Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. 7. kötet)* Wien, 2000. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 242–244. p.
- A beszéd magyar fordítását közli: SALAMON 1881. 147–153. p.
- A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára N 114 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni*, Kovachich Márton György gyűjteménye] 7. kötet *Diarium diaetae Poson[iensis] a[mnorum]* 1722 et 23. (A Szapáry János Péter gróf ercsi könyvtárában található eredetiről másolva.) 3. skk. p.
- SALAMON 1881. 158–163. p.
- MÁLNÁSI 1933. 264. p.
- Uo. 259. p. A nőági trónöröklést 1720-ban fogadta el a cseh országgyűlés, Stájerország, Karintia, Krajna és Tirol tartománygyűlése, valamint az erdélyi országgyűlés. 1721-ben csatlakoztak hozzájuk az alsó- és a felső-ausztriai rendek, 1723-ban a németalföldi, 1725-ben pedig a lombardiai rendi gyűlések. MEZEY 2023. 505–506. p.
- MÁLNÁSI 1933. 257–260. p.
- FORGÓ András: *A királynő és az érsek. Esterházy Imre szerepe Mária Terézia uralkodásának kezdeti éveiben. Századok*, 2023. 3. sz. 522. p.
- CSEKEY 1917. 258–259. p.
- FORGÓ András: *Auf Ihrer Kaiserlichen Majestät allergnädigsten Befehl. Hofrat Johann Georg von Mannagettas Berichte über den ungarischen Landtag, 1722–1723 und 1728–1729*. Wien, 2021. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien.
- Kép forrása: Megjelent Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica: Tomus primus* (Bécs, 1735) című művében. *Wikipedia Commons*.
- VAMOS András: *A távollévők követeinek pályafutása két állítás tükrében*. In DOBSZAY Tamás – FORGÓ András – ifj. BERTÉNYI Iván – PÁLFY Géza – RÁCZ György – SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2014. Az Országgyűlés Hivatala, 279–280. p.
- CSEKEY 1917. 253. p.
- BUZÁSI János: *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Ungarische Akten. Allgemeine Akten. Tematikus repertórium*. Kézirat. Budapest, 1977. Magyar Országos Levéltár, 132. p.
- Johann Georg von Mannagetta 1722. április 30-án kelt jelentésére hivatkozik: CSEKEY 1917. 253. p.
- MARCZALI Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)*. Budapest, 1898. Athenaeum (Szerk. SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története*. 8. k.) 223. p. Jeszenák Pálról és Prileszky Pálról l. SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta II: A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest, 2021. Magyar Nemzeti Levéltár, 448–451., 471–474. p.
- MÁLNÁSI 1933. 270. p.
- SZEMETHY Tamás: *Keresd a nőt! A felsőbüki Nagy család házassági stratégiája*. In SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában*. Budapest, 2024. Harmattan, 143–164. p. Felsőbüki Nagy István egyébként végül csak 1737-ben halt meg.

- ²⁴ NAGY János: Konfliktusok a családon belül. Viharok felsőbüki Nagy István alnádor (1653–1737) végrendelete körül. In SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában*. Budapest, 2024. Harmattan, 165–190. p.
- ²⁵ Ehhez I. SZIJÁRTÓ 2005. 293., 318–319. p.
- ²⁶ MÁLNÁSI 1933. 260. p.
- ²⁷ MARCZALI 1898. 210–211. p.
- ²⁸ HORVÁTH Árpád: Tolnavármegye és a rendi országgyűlések (1712–1805). In K. BALOG János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye Történetéből VIII*. Szekszárd, 1978. Tolna Megyei Tanács Levéltára, 101. p. További vármegyei utasításokra I. MEZEY 2023. 508. p., vö. MÁLNÁSI 1933. 261. p.
- ²⁹ KISS Anita (szerk.): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században*. Összeállította Kiss Anita, NAGY János és KAPITÁNY Adrienn. Budapest, 2015. Pest Megyei Önkormányzata – A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, 22. p.
- ³⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára IV. 35 Végrendeletek levéltári gyűjteménye (*Acta testamentaria*) 4. cs. „Acta testamentaria (Végrendeletek) I.” (Hitelesített másolat.)
- ³¹ TOYNBEE, Arnold J.: *Válogatott tanulmányok*. Ford. MESTERHÁZI Márton, Budapest, 1971. Gondolat, 57–62. p.
- ³² Vö. PÁLFFY Géza: *A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada?* In GERŐ András (szerk.): *Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában*. Budapest, 2014. A Közép-és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 11–19. p.
- ³³ OESTREICH, Gerhard: Ständetum und Staatsbildung in Deutschland. In OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*. Berlin, 1969. Duncker & Humblot, 285–289. p.
- ³⁴ Júniusban 4000 lovas és 10 000 gyalogos fegyverben tartásáról döntöttek, de mivel az elbocsájtott katonák zsoldját nem tudták előteremteni, egy évvel később is 30 000 ember állt fegyverben. 1650 szeptemberében is még 14 500 gyalogos és körülbelül 10 000 lovas szolgált. (BAGI Zoltán Péter: A hadügyi forradalom a magyar történelemtudományban és a Habsburg Monarchia állandó haderejének kialakulása a 17. század végére. *Arkádia. Történelmi és történelem-szaktudományi folyóirat*, 2015. 1. sz. 20. p.) Ugyanakkor, ahogy azt például William D. Godsey hangsúlyozza, a törökellenes harcok miatt valójában már a harmincéves háború előtt is voltak állandóan fegyverben tartott ezredek. (GODSEY, William D.: *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650–1820*. Oxford, 2018. Oxford University Press, 156. p.)
- ³⁵ GEBEI Sándor: *A Rákóczi-szabadságharc, 1703–1711*. (Szerk. ROMSICS Ignác: Magyarország története 11. k.) Budapest, 2009. Kossuth, 42. p.
- ³⁶ SZIJÁRTÓ M. István: The Rákóczi revolt as a successful rebellion. In PÉTER, László – RADY, Martyn (szerk.): *Resistance, rebellion and revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. London, 2008. Hungarian Cultural Centre, 67–76. p.
- ³⁷ Ahogy egyszer Katona Tamás fogalmazott a „negyvennyolcas” történész szemszögéből jogos metsző gúnnyal: 1711-ben a megtorlást az jelentette, hogy Károlyi Sándor báróból gróf lett.
- ³⁸ SZIJÁRTÓ M. István: Az alkotmány eszméjének születése a 18. század végén. In HÖRCHER Ferenc – LORMAN, Thomas – PÓCZA Kálmán (szerk.): *A magyar történelmi alkotmány. Korszakok és kihívások*. Budapest, 2023. Ludovika Egyetemi Kiadó, 57. p.
- ³⁹ HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar történet*. 4. k. Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 510. p. (Az idézett szövegrész szerzője Szekfi Gyula.)
- ⁴⁰ HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Ford. ENDREFFY Zoltán – GLAVINA Zsuzsa. Budapest, 1993. Századvég–Gondolat, 86–93. p.
- ⁴¹ „[B]eing a people used to liberty” (*Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferenc korára*. Angol levéltáraktól közli Simonyi Ernő. Budapest, 1877. Magyar Tudományos Akadémia [Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Bel- és külföldi irattárakból bővítve. Második osztály: Diplomácia.] 3. k. 478. p.; vö. LÁNCZY Gyula: Széchenyi Pál, kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika (1642–1710). *Századok*, 1882. 4. sz. 292. p.)
- ⁴² „[E]in Volk [...], das an Freiheit gewöhnt ist” (MITROFANOV, Paul von: *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*. Wien–Leipzig, 1910. C. W. Stern, 223. p. Vö. HASELSTEINER, Horst: *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*. Wien–Köln–Graz, 1983. Böhlau, 221. p.)

